

KAP. 3.

Stýrisskipanarviðurskifti Føroya fram til 1940

Jákup Thorsteinsson:

Stýrisskipan Føroya í søguligum ljósi

Alment um tað gamla tingið

Í serratgerð síni skrivar Rólant Høgnesen², at elsta føroyska tingið hevur verið eitt alting, har allir frælsir menn kundu hittast fyri at greiða ósemjur og tingast um landsins felagsmál.

Í innganginum til Seyðabrævið er ein eldri lógbók umrødd, sum var givin av Magnusi kongi lagarbøtara, og sum „menn samþykktu a alþingi“, og RH konkluderar, at føroyska tingið fram til endan av 13. øld helst hevur verið eitt alting. Skipan um Tingfarartoll og Hundabrævið eru samtyktar á tingi í sein-miðöld. Í varðveitta forminum eru tær skrivaðar niður uml. 1350-1400. Her verður tingið nevnt lögting. Miðskeiðis í 1300-árunum tykist tingið at vera broytt frá altingi til lögting.

Hundabrævið nevnr lögmann sum fremsta mann tingsins. Hundabrævið vísir, at tingið hevur viðgjørt felags mál fyri alt landið. Harumframt hevur tað verið dómsting (RH, s. 32).

Frá 1500- og 1600-árunum er meira av tilfari um lögtingið og lögmannin. Nógv av hesum tilfari er viðgjørt og útgivið av A.C. Evensen, A. Degn, L. Zachariasen og N. Andersen og í teimum lögtingsprotokollunum, sum útgivnar eru.

Tingið hevur havt 2 høvuðsfunktionir: 1) dómstólur, 2) tann stovnur, sum viðgjørði felags mál landsins (Dømi . sí RH s. 33). Í 1597 ásetur kongur, at keypmenn skulu søkja teirra rætt

„for lagmanden og lagretsmændene og lade dem dømme dennem og deres vederpart imellem efter loven“.

Meginparturin av innihaldinum í lögtingsprotokollunum frá 1600-árunum er dómar, sagdir av lögtinginum. Eftir 1615 er eingin ivi um, at lögtingið er ein appeldómstólur, sum menn kundu appellera til frá teimum seks undirrettunum. Í størri sakarmálum kundi lögtingið eisini virka sum fyrsti dómstólur (instansur). Á tingi dømdu lögmaður saman við so og so nógvum lógrættumönnum (ikki fast tal).

Bæði í lögtingsprotokollunum og fyrr (fyri 1615) eru mong dømi, sum vísa, at tingið hevur virkað sum tann stovnur, sum viðgjørði felagsmál landsins. Formelt er hetta virkisøki neyvan góðkent av kongi (ikki nevnt í tilnevningarbrøvum lögmannna); men í praksis hevur tað

². Rólant Høgnesen: „Færøernes stilling i det dansk-norske rige indtil 1855, med særligt henblik på de institutionelle ændringer omkring 1800“ (1969) , s. 31 ff.

verið so. Hetta sæst av formularinum: bispur, lögmaður, lögrettumenn, bøndur og vanlig almúga. Formelt hevur tað verið so, at tá felags mál landsins vóru viðgjørd á tingi, tóku ikki bert lögmaður, lögrettumenn og teir kgl. donsku embætismenninir lut í viðgerðini, men eisini almúgan, sum var møtt á tingi, men stóð uttan fyri girðingina.

Tó er eitt skriv,³ har kongur beinleiðis viðurkennir, at lögmaður og lögting umboða felags mál landsins. 7. juni 1569 skrivaði kongur til føroyingar, hvussu teir skulu velja føroyskar umboðsmenn at tingast við kong um føroysk viðurskifti:

„Hvis ydermere besværing fornævnte vore undersætter på Færø have, hvorom de underdanigst begære besked, dem skulle de alle udi skrift under landsens og lagretsmænds segl og med lagmanden og to eller flere mænd af landet på foråret til os forskikke, da ville vi derom hjælpe dem tilrette og altid være deres nådige herre og konning“

Nøkur dømi eru um, at føroyskir umboðsmenn hava verið á fundi við kong – triggjar ferðir í Gablatiðini.

10.02.1584 sló Valkendorf fast, at tað var gamalt í Føroyum, at lögmaður „leverede såvel købmændene som fogderne, som kom til Færøerne, den rette alen“. Lögmaður skuldi altso geva keypmönnum og embætismönnum røttu føroysku málieindirnar.

Serliga í 1600-árunum høvdu lögting og lögmaður gott eftirlit við handlinum. Fyrsta tingdag vóru viðurskifti handilsins lögð fyri tingið. Fútin spurdi bæði lögmann, lögrettumenn, sýslumenn, prestar og almúguna, hvussu handilin var rikin tað farna árið – og hvussu vøruflutningurin hevði verið. Eftirlitið við handlinum gav tinginum ávirkan á ein týðandi tátt í føroysku samfelagsviðurskiftunum. Føroyska samfelagið var rættiliga isolerað, og vøruflutningurin uttanífrá hevði sera stóran týðning.

Dømi eru um, at tingið skuldi svørja kongi trygdareid. 17.08.1524 undirskrivaðu bispur og lögmaður, lögrettumenn og almúgan hyllingarbræv til Friðrik 1. Og, 3. august 1649, vóru admiralurin Henrik Bielke og Gabriel Akeleye Knudssøn í Føroyum fyri at taka við hylling fyri Friðrik 3. 14. august 1662 var Henrik Bielke aftur í Tórshavn. Tá skuldu føroyingar svørja konginum trygdareid sum arva- og einaveldiskonungi. Hetta gjørdur lögmaður, lögrettumenn, sorinskrivari, prestar og sýslumenn. Nakað tað sama hendi í 1672 viðvíkjandi Christiani 5.

Týðningur tingsins sást eisini, tá nýggjur lögmaður skuldi setast í embæti. Tingið valdi hann. Kongur tilnevndi hann. Men í seinnu helvt

³. A.C.Evensen: „Savn til Føroya søgu í 16. øld“, s. 103 - 04.

av 1700-árunum er ógreiða um henda rættin hjá tinguinum. Langt upp í 1700-talið finnast dømi um lóggávuvald tingsins. Í 1808 skrivaði fyrrverandi varapróstur í Føroyum Joachim Begtrup, at „lagmanden er anset som deres (færingernes) beskytter“.

Sum 18. øld rann, gjørdist ávirkanin hjá lögtinginum og løgmanni støðugt minni. Orsakirnar kunnu vera mangar, og ein teirra er uttan iva, at sorinskrivarin fekk alt størri ávirkan mótvegis løgmanni. Teir gjørdust dómárar í fyrsta instansi. Í Føroyum gjørdist sorinskrivarin eisini skrivari tingsins. Í 1772 segði Lund, handilsforvaltari, frá, at sakarmál sjáldan komu fyri lögtingið.

Ein onnur orsök til, at tingið og lögmaður hava mist týðning kann vera, at tað centralistiska einaveldið ikki vildi hava fólkaumboðandi stovnar. Einaveldiskongarnir royndu at miðsavna valdið í Keypmannahavn.

50 ár eftir at lögtingið var endurreist í broyttum formi, skrivaði táverandi amtmaðurin, Barentsen, áhugaverda grein í „Tingakrossi“ um avtøkuna av lögmansembætinum í 1816. Barentsen helt, at avtøkan hevði samband við ta umskipan av rættarviðurskiftunum í Danmark-Noregi, sum fór fram um aldarskiðið.

Ov lítið er gjørt burtur úr hesum sjónarmiðinum hjá Barentsen. Um tað, sum hendi lokalt, er at siga, at í 1816 varð seinasta restin av myndugleika tingsins lögð til danska sorinskrivaran í Føroyum. Tveir føroyskir stovnar, lögtings- og lögmannsstovnurin vóru ikki til longur. Føroyingar mistu alla ávirkan á stýri samfelagsins úr hondum. Nú vórðu øll felagsføroysk mál, landinum sum heild viðvíkjandi, fyrisitin av donskum embætismonnum í Føroyum – bæði verðslig mál og kirkjumál.

Men tað er neyvan beint at skilja avtøkuna av tinguinum sum ein einvísan órætt gjørdan av dønum bert móti føroyingum, tí at bert fá ár frammanundan hevði danski kongurin avtikið tey gomlu donsku og norsku landstingini, altingið í Íslandi og bornholmska altingið.

Í serritgerðini hjá Høgenesen (s. 51 ff) eru nakrar lokalar frágreiðingar um avtøkuna av lögtinginum og lögmansembætinum. Nakað líknandi stendur at lesa í bókini hjá Bjørni Thorsteinssyni („Island“, s. 191 ff, „Farvel til middelalderinstitutionerne“) um viðurskiftini, stovnsbroytingarnar, í Íslandi.

Um mett verður um hesi fyrbrigdi í størri samanhangi, so ber til at síggja avtøkuna av teimum gomlu stovnunum sum fyrsta lið ávegis móti skipan av nýggjum og meira tíðarhóskandi lokalstýri, sum kundi samsvara við eina umhugsaða nýskipan av statsstýrinum, sum tó ikki varð

sett í verk, áðrenn øll statsskipanin varð broytt í síni heild við grundlógini frá 1849.

Donsku kommunallógirnar frá 1837 til 1841 (land-, keypstaðar- og amtskommunur) grunda tað tíðarhóskandi lokala stýrið, og stættingini, sum vóru farin at virka í 1834, gjørdust „millumlið“ millum lokalu stovnarnar og sjálva stjórnina.

Í hesum sambandi kann vísast til danska søgufrøðingin, Niels Petersen“, sum í innganginum til „Betænkninger fra Christian VIIIs tid om styrelsen af det danske monarki“ (Keypmannahavn 1969) skrivar, at Christian 8. og fremstu menn, sum mestu ávirkan høvdu á stjórnarviðurskiptini í Danmark tá á døgum, ætlaðu at styrkja um einaveldið við at laga tað til krøv tíðarinnar. Líkt er til, at rikismyndugleikarnir hava ætlað at avmarka fólkavaldu ávirkanina til stættatingini – samanskipað við demokrati í kommunalu ráðunum. Í stuttum kann sigast, at kongur og ráðgevarar hansara hava skilt, at tað hevur verið neyðugt at broyta statsskipanina. Við einari „evolutionerari“ gongd hava teir hildið tað verið gjørligt at stýra teimum nýggju politisku hugsjónunum, sum vóru frammi í tíðini, so at einaveldinum skuldi vera lív lagað sum stjórnarskipan. Men, henda ætlan brast orsakað av politisku gongdini í Slesvík og Holstein, so at danir fingur fólkaraði og grundlóg eini 15 – 20 ár fyrr, enn teir annars høvdu fingið tað (hetta halda ið hvussu er mangir danskir søgufrøðingar).

Altso, tað er neyðugt at hava í huga, at støðan í Føroyum skal skiljast sum partur av politisku menningini í danska ríkinum, um ein vil skilja stjórnarligu støðu Føroya í mun til Danmark fram til 1852 í størri samanhangi. Skjøl eru til á Landsskjalasavninum, sum styðja hetta sjónarmið. Tey eru tó ikki viðgjørd av søgufrøðingum enn.

Danska embætismannaveldið

Amtmaðurin gjørdist hægsti embætismaður í Føroyum. Við kgl. resolution, 27.03.1821, varð Løbner tilnevndur veruligur amtmaður; tá hevði hann virkað í nøkur ár sum konstitueraður. Eftir hann komu brøðurnir Tillisch, Pløyen og Dahlerup. Hesir fyra menn vóru lögfrøðingar og høvdu sostatt formellan førleika til at røkja amtmanstarvið. Sorin-skrivarin var dómari, og fútin hevði sama status sum ein politimeistari í Danmark (kgl. skriv frá 12. juli 1853). Undir fútanum vóru føroyskir sýslumenn. Undir próstinum vóru prestarnir, teir vóru sum oftast danskir.

6. juni 1821 kom kgl. fyriskipan, sum ásetti, hvussu danskar lógir

skuldu setast í verk í Føroyum. Eftir hesi fyriskipan ber til at skilja Føroyar sum serstakt lógarøki innan danska ríkið. Men samstundis gav hon amtmanninum sera stórt vald, tí hann fekk sambært henni rætt til at siga, um ein dansk lóg var egnað til at galda í føroyska samfelagnum.

Statsrættarlig viðurskifti fram til 1830-árin

Eftir landnámið hava Føroyar, eins og Ísland, eina tíð verið autonomt øki. Seinri eru bæði londini blivin norsk skattland. Ósemja er tó um, hvørt londini beinleiðis vóru partar av sjálvum norska ríkinum ella høvdu leysari hjálandasamband við Noreg. Í árinum 1380 varð danskt-norska ríkissambandið sett á stovn. Rættiliga skjótt byrjaðu Føroyar, Ísland og Grønland at nærkast danska partinum av samríkinum. Rættarluga minti støðan hjá londunum í Atlantshavi nógv um støðuna hjá donsku koloniuinum í Eystur- og Vesturindia og Afrika.

Í árunum 1536-37 hendi týðandi broyting í politisku støðuni hjá Noregi í mun til Danmark. Í § 3 í handfestninginum hjá Christiani 3. stendur m.a.:

„ ... da skal det (Norge) herefter være og blive under Danmarks krone ligesom et af de andre lande, Jylland, Fyen, Sjælland eller Skåne ere, og herefter ikke mere være eller hedde noget kongerige for sig, men et ledemod af Danmarks Rige og under Danmarks krone“.

Tað eru rættarkønir granskarar, ið siga, at støðan hjá gomlu norsku skattlandunum eftir hetta varð nógv broytt. Frá nú av vórðu tey stýrd av kongi og danska ríkisráðnum sum dansk hjáland ella skattland.

Dømi um hetta er trúbotin í Íslandi. Hon varð framd við harraboði úr Danmark – ikki Noregi. Tá Jón Arason, seinasti katólski biskupur í Íslandi, sum sjálvur hevði verið limur í norska ríkisráðnum, setti seg upp móti boðunum frá Chr. 3., heitti hann í skrivi til altingið frá 27. juni 1541 á norska ríkisráðið um hjálp. Men norska ríkisráðið var ikki til longur, og trúbotin í Íslandi varð sett í verk við danskari hermegi undir leiðslu av donskum offiserum. Aftanfyrri stóð danski kongurin, sum framdi ætlan sína við góðkenning frá danska ríkisráðnum.

Í 1572 varð embætið sum statshaldari í Noregi sett á stovn. Hesin embætismaður fekk lokalan myndugleika í Noregi – ikki í Føroyum og Íslandi, sum blivu stýrd úr Keypmannahavn. Boð kongs fóru beinleiðis til ovasta embætismann hansara í Íslandi – ongantíð um statshaldaran í Noregi. Mestsum tað sama var galdandi viðvíkjandi Føroyum.

Eisini á merkantila økinum hendu broytingar. Í 1602 fekk „Det islandske Kompagni“ einarætt til Íslandshandilin – og í 1619 til „Føroyahandilin“. Við hesum vóru eisini búskaparligu bondini millum

Noreg og gomlu skattland tess kvett – umleið 200 ár áðrenn friðin í Kiel, tá Noreg og Danmark vórðu skild frá hvør øðrum.

Grundarlagið fyri danska einaveldinum varð skipað í 1660. Suverenitetslógin varð undirskrivað kring Danmark í 1661. Í Noregi hendi hetta 7. august 1661. Í Føroyum 14. august 1662. Stutt frammanundan var tað sama farið fram í Íslandi. Legg til merkis, at talan er um trý ymisk skjøl, partvís í ymiskum formi. Føroyar og Ísland eru serstøk lond – ikki bert norsk skattland.

Danski kongurinn fekk sostatt einaveldi í ríkjum sínum (Danmark og Noregi) og londum sínum, Føroyum og Íslandi, sum gjørdust arvalond einaveldiskongsins, og sum blivu stýrd úr Keypmannahavn eins og bæði kongaríkini. Dømi um hetta kann vera, at Norska Lóg hjá Chr. 5 varð sett í verk í Føroyum; men at hetta hendi við reskripti frá 12. mai 1688. Dansk lögfrøðingurinn A. S. Ørsted legði dent á júst hetta, tá hann uml. 1850 greiddi frá statsrættarlígu støðu Føroya í danska ríkisdegnum.

Hetta hevur so aftur samband við heitini „Vort land Færø“, „Vort land Island“ og „Vore riger Danmark og Norge samt Island og Færøerne“, sum nýtt vóru í einaveldistíðini. Eisini symbolskt kom hetta til sjóndar á tann hátt, at føroyska, íslandska og grønlandska vápnamerkið fingu pláss í vápnaskjöldrum hjá dansku einaveldiskongunum – umframt norska vápnamerkið. Altso sum vápnamerki fyri serstøk lond.

14. januar 1814 bleiv friðarsáttmálin í Kiel undirskrivaður. Í § 4 er alt upproknað, sum tað norska kongaríkið, sum danski kongurinn læt frá sær til Svøríki, fevndi um. Samstundis stendur heilt greitt í nevndu grein: „Grønland, Færøerne og Island ikke deri indbegrebne“. Í 1932 skrivaði kendur danskur lögfrøðingur, Knud Berlin,

„at den adskillelse af de gamle norske skatlande fra Norge, som faktisk allerede havde fundet sted fra 1537, nu fik sin endelige stats- og folkeretslige afgørelse, idet de nu for fremtiden kom til at tilhøre Danmark alene.“

Sami lögfrøðingur heldur fram:

„Kielerfreden blev følgelig paa fuld folkeretlig gyldig Måde afsluttet mellem de to krigsførende Magter, Kongen af Danmark-Norge og Kongen af Sverige ... at det kun var tvunget ved Krig med den af de sejrende Stormagter (eftir Leipzig) støttede Svenske Konge, at Frederik VI afstod Norge og saaledes skilte dette Rige fra dets tidligere gamle Skatlande“.

29. mai 1821 samtykti norska stórtingið einmælt:

„Storthinget vedtager og erkjender paa Norges Vegne at betale 3 mill. rd. hamb. bc. som Andeel i det forrige dansk- norske Monarkies fælles Statsgjæld, og hvorved saaledes alle gjensidige Fordringer i Anledning af

Foreningen mellem Danmark og Norge skulle være og blive aldeles op- og afgjorte“.⁴

Norski serfrøðingurin Frede Castberg hevur annað sjónarmið hesum viðvíkjandi.⁵

Í tíðini fram til 1834, tá ráðgevandi stættatingini vórðu sett á stovn, hendi valla nøkur formilig broyting í støðuni hjá Føroyum og Íslandi. Tey vóru mett sum dansk hjáland, uttan at støða teirra var greitt definerað. Beinleiðis innlimað í sjálvt kongaríkið Danmark blivu tey ikki. Statsrættarlíga serstøða teirra kom til sjóndar á tann hátt, at tað bleiv ásett, at danskar lógir ella fyriskipanir ikki skuldu galda í Føroyum ella Íslandi „medmindre forordningen af kancelliet var foranstaltet på lovlig måde bekendtgjort dér“ (sí Kgl. resol. 6. juni 1821).

Føroyar og stættatingið í Roskilde

Samb. kgl. fyriskipan frá 15. mai 1834 skuldu Føroyar og Ísland umboðast í stættatinginum í Roskilde – fyríbils av kongavaldum limum. Ein partur av § 1 er soleiðis orðaður:

„Hvilket Antal Medlemmer, der vil blive at udvælge af Islands og Færøernes Indvaanere og efter hvilke Regler de skulle vælges, forbeholde Vi Os nærmere at bestemme, naar Vi have erhvervet de yderligere Oplysninger, som Vi finde fornødne, forsaavidt disse Vore Lande angaar, at ordne Sagen på en til deres lokale Forfatning og Indvaanernes Tarv svarende Maade. Men indtil videre ville Vi Selv med Hensyn til disse Lande udnævne 3 med sammes tilstand bekjendte Mænd til at tage Sæde i Forsamlingen, hvilken dog blot midlertidige Indretning bortfalder, saasnart Omstændighederne tillade at indføre et hensigtsmæssigt Valgsystem i bemeldte Lande, da det er Vor Vilje, at Vore kjære og troe Undersætter sammesteds, ikke mindre end Vore øvrige Undersætter, skulle nyde Rettighed til selv at vælge Medlemmer i Stændernes Forsamling ...“.

Stættatingini vóru stovnar, sum skuldu ráðgeva kongi í politiskum málum. Tey eru eitt stig á vegnum fram móti borgaraliga demokratinum, sum bleiv sett á stovn við liberalu grundlógini frá 1849. Føroyingar sendu ongantíð sjálvvaldar umboðsmenn í stættatingið. Ein valskipan bleiv gjørd, men ongantíð nýtt í verki.

Føroyar og Ísland høvdu felagsumboðan fram til 1843. Tá bleiv íslenska altingið endurreist við sama sniði sum eitt stættating. Í hesum sambandi segði danski kongurinn, Chr. 8., at tilíkur stovnur kundi ikki

⁴. Sí Jákup Thorsteinsson: „Et Færø som Færø...“, s. 33 ff.

⁵. Sí „Norges statsforfatning“ I, s. 93-95, Oslo 1964.

skipast í Føroyum. Í 1843 verður also gjørdur avgerandi munur á íslendingum og føroyingum. Íslendingar verða av dønnum mettir sum so mikið framkomið fólk, at teir kundu fáa eitt stættating av sama slagi sum hini í ríkinum. Føroyingar vórðu knýttir nærri at dønnum og danska samfelagnum – og danskir politikarar í stættatinginum hildu fram við at ráðgeva kongi í føroyskum lógarmálum.

Hesir menn høvdu ikki nóg gott innlit í føroysk viðurskipti, og tann nytta, sum føroyingar høvdu av, at stættatingið viðgjørði mál teirra, er ivasom; men viðgerðin av nøkrum av teimum mest týðandi málunum vísir, at við at innlima Føroyar í stættatingið, og við at taka stig til avtøkuna av kgl. monopolhandlinum, og við at seta í verk fyribils skúlaskipanina (provisorisk reglement) frá 1845, so hava danir tikið stig til eina neyðuga modernisering av gamla føroyska bóndasamfelagnum, ið skuldi menna føroyingar, materielt og útbúgvingarliga, frá at vera bændur til at gerast føroyingar: borgarar í einum tíðarhóskandi samfelagi við fríum vinnulívi og fríum stovnum, borgarar við skyldum og rættindum. Men henda menning viðførði eina danisering av føroyska samfelagnum. Orsakað av innliman í politiskar stovnar í Danmark (stættating, grundlógargevandi ríkisting og ríkisdag) og við danskari skúlaskipan gjørdust Føroyar meira „danskar“ enn frammanundan.

Grundlógargevandi ríkistingið

Grundlógargevandi ríkistingið virkaði frá 23.10.1848 til 5.6.1849. Høvuðsuppgávan var at viðgera uppskotið, sum D.G. Monrad hevði gjørt til eina liberalt-demokratiska grundlóg, sum skuldi geva Danmark eina konstitutionella stýrisskipan við avmarkaðum kongsvaldi og ríkisdegi (fólkatingi og landstingi), har veruliga lóggávuvaldið varð lagt. Einaveldið varð avtikið og borgaraliga demokratið stovnsett í Danmark.

Føroyar og Ísland høvdu umboð á hesum tingi ella ríkisdegi, Slesvík var ikki umboðað. Danir vildu hava nýggju grundlógina at galda í Slesvík, sum var gamalt danskt land; men orsakað av týskari ávirkan í hesum landsluti, stórpolitisku viðurskiptunum við týsku samgonguna, politisku viðurskiptunum í Slesvík-Holstein o.s.frv. læt hetta seg ikki beinleiðis gera.

Kongur valdi danska embætismannin Christian Pløyen til at umboða Føroyar í grundlógargevandi ríkistinginum. Til at umboða Ísland valdi hann 5 íslendingar, altingsmenn, embætismenn, vísindamenn; kendastur teirra millum var Jón Sigurðsson. Høvuðsmálið hjá hesum monnum var at forða fyri, at danska grundlógin kom at galda í Íslandi. Sambært ríkisrættarlígu áskoðan teirra góðtóku teir kongin í Danmark

sum kong íslendinga; men teir góðtóku ikki, at ein danskur ríkisdagur skuldi hava lóggávuveld yvir Íslandi, og teir vildu ikki hava íslenska umboðan í einum donskum ríkisdegi. Eitt av sjónarmiðunum hjá Jóni Sigurðssyni var, at íslendingar og danir vóru tvey javntstillað fólk undir felags kongi. Ríkisdagurin hoyrði danska fólkinum til. Íslendingar høvdu altingið.

Av stórum týðningi í hesum sambandi var, at íslendingar høvdu eitt lyfti frá kongi at halda seg til. Í reskriptinum frá 23. 09.1848 hevði kongur givið lyfti um, at støða Íslands í danska ríkinum ikki skuldi avgerast endaliga, fyrr enn íslendingar høvdu havt høvi til at siga sína hugsan um hetta.

Føroyingar høvdu ikki nakra tílka tilsøgn frá kongi, og teir fingtu hana ongantið. Danir vildu ikki. Í 1848 høvdu íslendingar altso eina nógv sterkari støðu móttvegis donskum myndugleikum og donskum stovnum enn føroyingar. Hetta ávirkaði so aftur danska støðutakan til íslensk og føroysk viðurskifti.

Eisini Slesvík hevði eina kgl. tilsøgn um, at viðurskifti teirra við nýggju donsku stýrisskipanina ikki skuldu verða endaliga avgreidd, fyrr enn ein fólkavald umboðan í Slesvík hevði tikið støðu til málið.

Danski politikarin C. C. Hall, nevndarformaður, segði um hesi viðurskifti:

„ ... Der er kun dette, som komiteen har haft for øje, idet den har ment, at når overhovedet en højtidelig publikation måtte anses nødvendig eller passende, hvori udtales dels Kongelovens ophævelse og dels den nye Grundlovs sanktion, da også sådanne tidligere udtrykkelig givne tilsagn tillige blev nævnte; det vil altså gælde med hensyn til Slesvig og ligeledes af samme grund med hensyn til Island, som har modtaget et lignende udtrykkeligt tilsagn, hvorimod komiteen ikke har fundet anledning til at gøre forslag om noget nyt yderligere tilsagn, derfor heller ikke et sådant, som blev antydet af den ærede rigsdagsmand for Færøerne (Pløyen)“.

Heitið á nýggju donsku grundlógini bleiv: „Danmarks Riges Grundlov“. Hetta heitið er smidligt. Danmarks Rige merkti: alt danskt øki. Nevniliga: kongaríkið, hertugadømini – og londini Føroyar og Ísland. Ætlanin var ikki, at grundlógin skuldi galda í Grønlandi, vesturindisku koloniuunum og týsku økjunun Holstein og Lauenborg; men danir vildu fegnir hava hana at galda fyri kongaríkið, Slesvig, Føroyar og Ísland.

Problemið var tað týskt ávirkaða Slesvík, har krígsstøða valdaði um hetta mundið. At seta grundlógina í gildi har undir verandi umstøðum bar ikki til. Danir valdu at vera trúgvir móti kongslyftinum og spurdu

Íslendingar, um grundlógina skuldi setast í gildi har. Íslendingar mótmæltu hesum, og teir finga sín vilja.

Í Føroyum var støðan eitt sindur einfaldari: Her var eingin fólka-valdur stovnur at venda sær til (løgtingið varð ikki endurreist fyrr enn í 1852), her var eingin politisk opiniðn at hoyra, einki politiskt lív, eingin tjóðskaparrørsla ... osfrv. Meirilutin av donskum politikarum høvdu tað sjónarmið, eingin landslutur, hvørki Føroyar, Vendsyssel ella Ísland, hevði krav uppá at verða spurdur um støðu sína í ríkinum (nb. tó kongaligu tilsøgnina til Íslendingar), og tí vórðu bæði grundlógina frá 5. juni 1849 og ríkisdagsvallógina frá 16. juni lýstar í Føroyum 1849/50.

Eingin í Føroyum mótmælti hesum. Lesur ein „Et embedsarisotokratisk udkast ...“ (Niels Winther 1850) sæst, at Winther hevur verið fyri tí sjónarmiði, at danska grundlógina skuldi galda í Føroyum, tí fortreytin fyri einum politiskum lívi í Føroyum var luttøka í donskum ríkisdagsvirksemi og løgting í Føroyum. Heldur ikki Schrøter, prestur, sum skrivaði um føroysk viðurskipti um hesa tíð, hevði atfinningarsamar viðmerkingar í sambandi við, at Føroyar blivu beinleiðis partur av nýggju demokratisku skipanini í Danmark.

Íslendingar fóru hin vegin. Teir fóru eitt meðvitað sjálvstýrisstríð og vunnu ein týðandi sigur á tjóðfundinum í Reykjavík 1851 („Vér mótmælum allir“). Teoretiska grundarlagið undir hesum stríði er at finna í bókini „Om Islands statsretlige forhold ...“ (Jón Sigurðsson 1855). Argumentatiðnin í hesi bók minnir um „Færøsk Politik“ (1903) hjá J. Paturssyni, sum helst hevur lisið bókina hjá J. Sigurðssyni; men eitt undirbyggt mótmæli móti innlimanini av Føroyum í danska ríkisdagin kom altso ikki fyrr enn í 1903 – men, tá var tjóðskaparmeðvitið vaknað í Føroyum. og tá fóru menn at leita eftir søguligum argumentum fyri einum føroyskum sjálvstýrispolitikki.

Tað er einki søguligt hald í at siga, at danir ikki høvdu „rætt“ til at seta grundlógina í gildi í Føroyum – ella, at danska grundlógina ikki er galdandi her.

Ríkisdagsvallógina fyri Føroyar

Tá danska grundlógina og danska ríkisdagsvallógina vóru lýstar í Føroyum, var bert eitt eftir at gera fyri í praksis at innlima Føroyar í donsku skipanina. Hetta var at gera eina serstaka ríkisdagsvallóg fyri Føroyar. Eina valskipan, sum kundi nýtast samsvarandi fortreytunum í Føroyska samfelagnum (eitt nú kundu reglurnar um census til valrætt og valbæri ikki nýtast í Føroyum, tí samfelagini vóru so ólík). Fleiri ríkisdagslimir

hildu, at vallógin fyri Føroyar tambaði høvuðsprinsipp í bæði grundlógini og donsku vallógini so nógv, at talan næstan var um eitt „statskvett“, ið gjørt var fyri at innlima Føroyar undir ríkisdagin.

Henda lógin varð samtykt í ríkisdegunum 29. desember 1850. Undir viðgerðini av henni (bæði í fólkatingi og landstingi) var ein stór, prinsipiell debatt um støðu Føroya í danska ríkinum – helst tann best kvalifiseraða debatt, sum nakrantíð hevur verið í ríkisdegunum um føroysk viðurskipti. Nevnast kann, at ríkisdagsviðgerðin av uppskotinum til føroyska heimastýrslóg uml. 100 ár seinri var munandi minni og tilvildarligari enn viðgerðin av vallógaruppskotinum í 1850.

Tað ber til at siga, at tann prinsipielli týðningurin av tí føroyska spurninginum var so stórur, at hann elvdi til eina statsdebat, sum viðvíkti øllum tí danska statskompleksinum. Avgerðin, sum menn fóru at taka Føroyum viðvíkjandi, kundi ávirka stødutakanina til íslenska og slesvíkska spurningin. Komu Føroyar ikki inn undir ríkisdagin, bleiv torførari at fáa Slesvík inn ... o.s.fr.

Eitt danskt sjónarmið, sum gjørði seg galdandi undir viðgerðini, var: eru føroyingar so mikið at sær komnir, at teir skulu hava høvi til at senda umboðsmenn á ríkisdagin? Tað ber væl til at lata stjórnina stýra Føroyum sum koloni. Ímóti hesum varð so sett fram tað sjónarmið, at føroyingar vóru av norðurlenskum uppruna, og at tað var manninkandi at seta slíkar í kolonistøðu. Grundlógin og vallógin vóru ætlaðar teimum pørtunum av danska ríkinum, har fólkíð var av norðurlenskum uppruna.

Men tey bæði høvuðssjónarmiðini, sum sett vórðu upp móti hvør øðrum viðvíktu sjálvari statshugsjónini, altso skuldi staturin setast saman eftir teirri meira ella minni centralistisku skipanini ella teirri føderativu skipanini. Teir, ið vunnu, høvdu sjónarmiðið um ein eindarstat við einari grundlóg og einum ríkisdegi fyri alt statsøkið (uttan hjáland uttanfyri Europa). D. G. Monrad, ið skrivaði uppskotið til juni-grundlógina, lýsti tað soleiðis:

„Der er en bestemmelse i Kongeloven, som altid har tiltalt mig meget; det er den, som står i den 19de paragraf, hvor det hedder: „da ville Vi også, at disse Vore Arve-Kongeriger Danmark og Norge, samt alle de dertil hørende provinser og lande, øer, fæstninger, o.s.v., altsammen, intet undtaget, skal uskiftet og udelt være under én Danmarks og Norges enevoldskonge“. Den sætning, der er udtalt deri, at det, som således hører sammen, skal være udelt og uskiftet under den højeste regeringsmyndighed, den finder jeg, at vi også må anvende på alle sådanne spørgsmål, når de forekommer. Jeg tror, at ordene nu må lyde således, at

alle disse lande og provinser, altsammen, intet undtaget, udelt og uskiftet bør sig at være under Danmarks konge og Danmarks rigsdag ... jeg tror, at Færøerne bør være undergivet den samme højeste lovgivningsmyndighed, som der er over de øvrige landsdele, at de bør stå under kongen og under Danmarks rigsdag ... jeg ville sandelig meget beklage, dersom man nu skulle gøre begyndelsen med at udelukke repræsentanter for Færøerne (fra rigsdagen), det ville vække min frygt og min bekymring“.

Hin hugsanin, sum líktist meira tí føderativa prinsippinum, og sum bygdi á sjónarmiðið um av egnum vilja at vera partur av statsheildini, varð førd fram av politikarum sum Tscherning, sum legði dent á, at fyrst mátti eitt politiskt lív kveikjast í Føroyum á tann hátt, at skipað varð fyri einum løgtingi, sum so kundi taka støðu til, hvussu ríkisfelagskapurin kundi skipast á besta hátt. Men hvørki Tscherning ella nakar annar ríkisdagsmaður hevði ta áskoðan, at føroyingar sjálvir skuldu *avgera*, um teir vildu vera partur av danska statinum ella ikki.

Men mest áhugaverda argumentatióin, sæð úr statsrættarligum sjónarhorni, var tann, sum juraprofessarin A. S. Ørsted førði fram, tá hann vísti á, at Føroyar ongantíð høvdu verið partur av danska kongarikinum á tann hátt, at lógir, givnar fyri Danmark, av sær sjálvum guldu í Føroyum (tað skuldi serligur framferðarháttur og fyriskipan til), at grundlógin ikki var gjørd fyri Føroyar, og at prinsippini í henni og donsku vallógini, eitt nú um valrætt og valbæri, ikki kundu nýtast í føroyska samfelagnum, at ríkisdagsvallógin fyri Føroyar helst striddi ímóti grundlógini, at tað var burturvið at hava meira enn eitt valdømi í Føroyum (Ørsted tosaði um „atomistiske valg“, sum ikki fóru at geva nakra veruliga mynd av einum sonnum føroyskum fólka vilja – „vi får lutter stumper af Færing derudaf, ingen hele Færing“) ... osfrv. Tað er helst so, at fakliga, ella juridiskt, vann Ørsted á mótstøðumonnum sínum; men politiskt tapti hann.

Endin av lógarviðgerðini var, at føroyingar fingi 2 umboðsmenn í ríkisdagin. Ein í fólkatingið og ein í landstingið. Hetta var „yvirumboðan“ í mun til fólkatalið í Føroyum; men tað vóru so mong „minni“ prinsipp, sum blivu skúgvaði til viks fyri at realisera føroysku ríkisdagsumboðanina.

Tað var ein sterkur danskur politiskur vilji til at fremja hesa umboðan, og hon bar í sær, at Føroyar eftir uml. 1850 komu í nærri samband við Danmark enn frammanundan – eins væl í politiskum og í mentanarligum týðningi. Hetta hendi fyrst á tí ovasta politiska stiginum. Á kommunalum stigi var loysnin longu í umbúna: ein lokalur stovnur í Føroyum, har fyrimyndin í høvuðsheitum var danska amtsráðsskipanin,

sum skuldi virka saman við ríkisdagsstovninum og teimum av føroyingum valdu ríkisdagsmonnunum. Eingin ivaðist veruliga í, at ríkisdagurin hevði legislativan rætt og myndugleika yvir Føroyum, og hesin myndugleiki var formiliga staðfestur í 1855.

Tað vóru altso karmarnir um menning føroyinga frá bónda til borgara, sum vórðu settir í hesum árum. Á statspolitiskum stigi hendi hetta á tann hátt, at føroyingar vórðu undirskipaðir ríkiseindini, tí verjast skuldi um ríkiseindina. Hinvegin vildi danska stjórnin, lokalt – ella: í Føroyum – geva føroyingum ávísá ávirkan á samfelagsleiðsluna. Hetta við einum amtsráði, sum so aftur fekk øktan myndugleika, samanborið við amtsráðini í Danmark. Nútímanngerðin av føroyska samfelagnum varð síðani útbygd við øktum vinnufrælsi (1856) og tíðarhóskandi skúlskipan um nøkulunda somu tíð.

Tá í tíðini, í seinastu árunum hjá danska einaveldinum, var í ríkishøvudsstaðnum Keypmannahavn ein mentastætt, ein elita, sum kendi og viðgjørði politisku og búskaparligu sjónarmiðini, sum vóru frammi í Europa tá á døgum. Tá Føroyar vórðu settar inn í dansku politisku skipanina (1834 – 1852), hendi hetta partvís undir árinum frá hesum – partvís ávirkað av konkretu politisku støðuni, sum alt danska ríkið var í. Altso: felagseuropeisk ideologi og ítøkilig politisk viðurskifti í Danmark lógu aftanfýri, tá føroyingar fingtu lut í liberal-demokratisku stýrisskipanini.⁶

Endurreist lögting (1852)

Tá innlimanin av Føroyum í danska grundlógarkíði og undir danska ríkisdagin formiliga var framd, var bert eftir at gera lógargrundarlag fyri einum politiskum stovni í Føroyum, sum partvís kundi vera ein stuðul hjá ríkisdegnum og føroysku umboðsmonnunum har – partvís ein stovnur, sum skuldi tryggja eitt politiskt lív í Føroyum og geva føroyingum ávirkan á almenn viðurskifti.

Men fyrst varð skipað fyri ríkisdagsvali og danska stjórnin legði stóran dent á, at føroyingar fingtu høvi til at velja egnar umboðsmenn til tann ríkisdagin, sum skuldi koma saman 1. oktober 1851. Samstundis lovaði innanríkismálaráðharrin føroyingum, at „det ved den gang, regeringen har troet at måtte vælge i denne henseende (ríkisdagsumboðanin) ingenlunde har været tilsigtet at afskære en sådan medvirkning i tilkommende lovgivningsarbejder på Færøerne, som måtte kunne indrømmes et på Færøerne snarest oprettet kommunalt råd, hvilken

⁶. Jákup Thorsteinsson: „Et Færø som Færø...“, bls. 191-271.

sag vil blive videre fremmet, såsnart omstændighederne tillader“. Legg til merkis orðingina „kommunalt råd“ – tað var júst hetta, føroyingar fingu í 1852: ein amtskommunalan stovn ella eitt løgting, sum í sínum formi var eitt danskt amtsráð.

Til hetta fyrsta ríkisdagsvalið í Føroyum valdu føroyingar landsmenn bæði í fólkatingið (Niels Chr. Winther) og landstingið (Johan Hendrik Weyhe).

Niels Winther legði skjótt fram uppskot um endurreist løgting. Uppskotið var radikalt. Winther vildi hava skipanina so demokratiska sum gjørligt: ongar fastar limir (danskar embætismenn) í løgtinginum og 8 kommunustýri undir hesum. Tingið skuldi vera ráðgevandi í lógarmálum. Ríkisdagsumboðanin var í sjálvum sær ikki nóg mikið.

Uppskotið fekk ikki nóg góða undirtøku. Innanríkismálaráðharrin Tillisch, sum hevði verið amtmaður í Føroyum 1830 – 37, helt fast við, at amtmaðurin skuldi vera formaður í tinginum. Hann skuldi leiðbeina føroyingar, sum vóru politiskt óbúnir. Tað var ov tíðliga at geva føroyingum kommunustýri. Farast mátti varliga fram.

Tað var Tillisch, sum vegna dansku stjórnina 6. desember 1851 legði „Udkast til lov om en kommunalbestyrelse for Færøerne“ fyri Fólkatingið. Uppskotið var síðani viðgjørt í báðum tingunum, og eftir lidna ríkisdagsviðgerð fekk tað kongsins undirskrift 26. mars 1852 – undir heitinum „Lov om Færøernes Lagting“. Tað var eftir føroyskum ynski og danskari undirtøku við hesum, at amtsráðið var nevnt løgting. Løgtingið fekk tó størri heimildir enn dansk amtsráð vanliga, hetta av serstøðu Føroya – geografiskt, søguliga, samfelagsliga, málsliga o.s.frv.

Undir viðgerðini segði Tillisch millum annað:

„Det hverv, som skulle overdrages dette Lagting, måtte være af dobbelt natur, nemlig dels at bestyre de for øerne fælles kommunale anliggender, dels at udøve en rådgivende medvirkning ved lovgivningsmagtens udøvelse ... At lade amtmanden indtræde som formand i Lagtinget, har jeg under de givne forhold anset for at være aldeles nødvendigt, navnlig fordi Lagtinget ikke alene skal være rådgivende; men også skal overtage en del administrative forretninger, som i mellemtiden ikke kunne bestyres af andre end amtmanden“⁷

„... Allermest har det forundret mig, at den ærede taler (Niels Winther) har villet tillægge mig den hensigt ... at have villet indsmugle embedsmyndighed i Lagtinget, for at svække dets folkelige betydning. Jeg kan forsikre ham ... at jeg ikke har næret en eneste tanke af denne art ved

⁷. „Rigsdagstidende“, Folketinget, 1851, nr. 101, s. 1601-03

nogen af de nævnte bestemmelser. Jeg har tværtimod indskrænket embedsmændenes delagtighed og myndighed med hensyn til Lagtinget i så høj grad, som det blot på nogen måde kunne lade sig gøre, og jeg tror ikke, at jeg har tillagt amtmanden en eneste rettighed eller myndighed, som ikke efter de lokale forhold ville være aldeles nødvendig, eller at jeg har tillagt ham en smule mere myndighed i Lagtinget på Færøerne, end amtmændene her i landet har i amtsrådene“⁸

„ ... Forsåvidt den ærede rigsdagsmand for Færøerne gentagende har ment, at amtmanden og provsten ikke burde have sæde i Lagtinget, så vil jeg virkelig henstille til ham, om han tror, at det er muligt, at Lagtinget vil kunne besørge forretningerne, når der ikke er embedsmænd tilstede i det“⁹

Sambært „Lov om Færøernes Lagting“ var tingið sett saman við amtmanninum sum formanni, próstinum sum føstum limi og 16 valdum lögtingsmonnum (3 úr Suðurstreymoyar prestagjaldi, 3 úr Eysturoyar prgj. og 2 úr hvørjum av hinum prestagjöldunum) (§ 1).

Samb. § 10 skuldi lögtingið

„afgive betænkning over de Færøerne vedkommende lovudkast, der af regeringen forelægges det ... være berettiget til at fremsætte forslag til nye love og andre offentlige foranstaltninger, samt til at indgive besværing med hensyn til lovenes overholdelse og de offentlige indretningers bestyrelse ...“.

§ 11 ásetti, at

- a) Det (lögtingið) udnævner de medlemmer af valgforstanderskaberne for Folke og Lagtingsvalgene, samt af valgbestyrelsen for Landstingsvalget, der ikke i henhold til loven af 29. december 1850 paragrafferne 8 og 44 indtræder ifølge deres embedsstilling. Det afgør derhos gyldigheden af de til tinget skete valg og bedømmer tilstrækkeligheden af de undskyldningsgrunde, som fremsættes af de valgte medlemmer.
- b) Det bestemmer, hvor stort et beløb, der årlig skal lignedes til Amtsrepartitionsfonden, og tager beslutning om anvendelsen af denne fond såvel som Den økonomiske fond.
- c) Det bestemmer, hvilke understøttelser der må gives af Amtsfattigkassen og af Fonden for forulykkedes efterladte.
- d) Det tager beslutning om anvendelse af Kirkens midler og udnævner kirkeværger.

⁸. „Rigsdagstidende“, Folketinget, 1851, nr. 119, s. 1897-98

⁹. „Rigsdagstidende“, Folketinget, 1851, nr. 120, s. 1917

- e) Det sørger for sikkerheden og frugtbarheden af de kapitaler, som samtlige under b, c og d nævnte fonds måtte være i besiddelse af, efter de for offentlige stiftelsers midler gældende regler, og deciderer regnskaberne for samme, forsåvidt ansvar for regnskabsførelsen angår.
- f) Det drager omsorg for, at ekstrakter af samtlige disse regnskaber bringes til offentlig kundskab på den efter de lokale forhold hensigtsmæssigste måde.
- g) Det fører tilsyn med skydsvæsenet, samt med anlæggelsen og vedligeholdelsen af offentlige veje, stier, broer og landingssteder.
- h) Det udnævner regnskabsfører og revisor for de under dets bestyrelse hørende fonds og kasser“.

§ 12 ásetti, at tað, sum samb. § 11 hoyrði undir umsiting lögtingsins, og sum ikki kundi útsetast til vanliga tingsetu, skuldi avgreiðast av serligari nevnd við amtmanninum sum formanni og 2 lögtingsmonnum, valdum av tinginum. Nevndin fekk myndugleika til at ávísa útreiðslur úr teimum grunnum og kassum, sum vóru undir umsiting tingsins innan karmar, sum settir vóru av tinginum.¹⁰

1852 – uml. 1940

Tað tingið, sum varð endurreist í broyttum formi við lögtingslógini frá 26. mars 1852, kom saman fyrstu ferð sama ár. Limatalið varð skjótt økt frá 16 til 18, valskeiðið 4 ár í staðin fyri 6. Nýggj lögtingslóg kom 15. apríl 1854. Prósturin varð verandi fastur limur heilt fram til 1923 (hann fór úr dansku amtsráðunum longu í 1855). Sama ár blivu føroysku málini flutt úr innanríkisráðunum (islandske departement) til lögáráðið, sum 5. juli kunngjórði, at

„de af rigsdagen vedtagne og af kongen stadfæstede love også er gældende for Færøerne, når der ikke i loven findes nogen udtrykkelig bestemmelse om det modsatte“.

Síðan fingur danskar lógir, sum ikki skuldu galda í Føroyum, kendu orðingina „Denne lov gælder ikke for Færøerne“. Frá 1858 komu føroysk kirkju- og undirvísingarmál undir samsvarandi danskt ministerium.

Eins og tann politiska liberalismur førði við sær krav um ríkisdags-umboðan og endurreist lögting, bar tann økonomiska liberalismur við sær, at gamli kgl. einahandilin varð avtikin og fríhandil settur í staðin. Hetta hendi í 1856 og er ein týðandi partur av teimum ábótum, sum

¹⁰. Jákup Thorsteinsson: „Et Færø som Færø ...“, bls. 275-339 og s. 366-369.

myndaðu nútímansgerðina av føroyska samfelagnum, ið broyttist frá bóndasamfelagi til fiskimannasamfelag.

Aðrar týðandi nýskipanir vóru skúlalógin frá 1854, realskúlin frá 1861, læraraskúlin 1871, fólkaháskúlin frá 1899 og Studenta-og prelinerskeið Løgtingsins, 1937.

Kommunalskipanin varð samtykt í 1872. Í 1870-árunum vaknaði føroyska tjóðskaparkenslan, fyrst millum studentar í Keypmannahavn seinri í Føroyum. Politiski parturin av hesi rørslu førði so til, at løgtingið klovnaði í 1906 í ein sambands- og ein sjálvstýrisflokk. Tvíflokka-skipanin vardi fram til 1928, tá javnaðarflokkurin kom á ting. Flokkurin var stovnsettur í 1926.

Ein týðandi hending í tíðini millum heimsbardagarnar var lögtingsabótin frá 1923. Eftir hetta vóru amtmaður og próstur ikki longur fastir limir í tinginum. Amtmaðurin kundi tó framvegis møta á tingi og seta fram lógaruppskot ella biðja um orðið; men atkvøðurættin misti hann.

Løgtingið skuldi hava rætt til at seta fram uppskot til nýggjar lógir og aðrar almennar fyriskipanir, og tingið fekk m.a. rætt at kæra, um embætismenn gingu ikki eftir lógini, og almennir stovnar vóru ikki væl ríknir. Eisini varð ásett, at lógir, ið einans snúðu seg um serføroysk viðurskifti, skuldu í so stóran mun sum gjørligt verða lagdar fyri tingið til ummælis, áðrenn tær vórðu settar í gildi fyri Føroyar. Løgtingið skuldi verða eftirspurt í málum, t.d. um hvussu ríkisveitingar skuldu verða nýttar, og somuleiðis fekk tingið eftirlit við skjútsskipanini, lendingum, brúm og bygdegötum. Tað skuldi avgera árligu peningánøgðina, sum skuldi áliknast „amtsrepartitionsfondet“ – og hvussu peningurin í hesum grunni og „det økonomiske fond“ skuldi nýtast. Amtmaðurin fekk heimild til at freista løgtingssamtyktir, ið hann ikki helt vera í samsvari við galdandi lóg, men hann skuldi straks heinta avgerð frá hægri myndugleika. Kongur kundi senda tingið heim ella freista avgerð tess.

Í 1928 høvdu sjálvstýrisflokkurin og javnaðarflokkurin meiriluta í tinginum, og teir samdust um at seta fasta millumtinganevnd, landsnevndina, sum skuldi átaka sær summar fyrisitingaruppgávur, sum higartil høvdu verið undir amtinum. Landsnevndin fekk eina skrivstovudeild, og í 1939 varð Edvard Mitens tilnevndur skrivstovustjóri løgtingsins.

Í triátiárunum fóru fram samráðingar millum donsku ríkisstjórnina og løgtingið um at fáa bøtt um tær figgjarligu avleiðingarnar av búskaparkreppuni. Í 1934 kom tann fyrri figgjarætlanin (finansplanurin) í

gildi, og hon skuldi galda í 5 ár. Løgtingið fekk 100.000 kr. um árið úr ríkiskassanum, og somuleiðis skuldi løgtingið sleppa at ráða yvir nøkrum av teimum inntøkum, ið ríkið hevði í Føroyum.

Í 1939 kom seinra figgjarætlanin, sum eftir ætlan hevði givið løgtinginum 400.000 kr. at ráða yvir árliga í 5 ár. Hon miðaði ímóti at útvega arbeiðsmönnum og fiskimönnum arbeiði um veturin. Í øðrum lagi skuldi hon geva monnum umstøður til at keypa ella byggja nýggj og størri fiskifør, sum kundu royna alt árið. Landbúnaðarábótin, ið fekk gildi 1938, gav smámanninum líkindi at útvega sær trøð.

Sambandsflokkurin, javnaðarflokkurin og flestu tingmenn sjálvstýrisflokksins tóku undir við hesi lóggávu, men sjálvstýrisflokkurin fór í tvíningar. Leiðarin í sjálvstýrisflokkinum stovnaði saman við monnum úr vinnuflokkinum fólkaflokkin. Teir, ið stovnaðu Sjóvinnubankan í 1932 og vinnuflokkin í 1935, vóru dømi um menn, ið miðaðu ímóti at loysa vinnulívið úr tí, sum teir sóu sum eitt haft um beinini. Politiskt høvdu teir hugsað sær at fingið reist politiskar stovnar í Føroyum, sum skuldu hjálpa føroyska vinnulívini.¹¹

¹¹. Jákup Thorsteinsson: „Et Færø som Færø ...“, bls. 340-357 og Annfinnur í Skála: „Stjórnarskipanarmálið 1946“, bls. 12-23.

Zakarias Wang:

Stýrisskipan Føroya í fólkarættarligum ljósi

Føroyar hava frá søgunnar dimmalætting verið ein fullkomuliga integreraður partur av tí norska ríkinum. Hagar guldu vit skatt, og okkara vegna tók føroyski biskupurin lut í stýrinum av tí norska ríkinum sum limur av ríkisráðnum. Hetta var ikki broytt fyri tað at Noregi í 1319 fekk kongsfelagsskap við Svøriki og í 1380 við Danmark.

Hetta var heldur ikki broytt við at norska og danska ríkisráðið í 1450 í Bergen gjørdur ein samveldissáttmála. Nú gjørdist støðan millum statirnar bert tann sama sum í øðrum samveldisríkjum. Ríkjafelagsskapurin broytti ikki markini millum ríkinum eins lítið og hann ger tað í USA. Har eru broytingar av markum farin fram, men tær eru gjørdar í semju millum partarnar.

Eingin slík semja var í 1536. Danir vildu fegnir hava, at markið varð flutt, so at Noregis ríki varð lagt niður og gjørdist ein partur av tí danska ríkinum. Sum Ancher Kofoed ger vart við í síni ritgerð frá 1770 hendi hetta ikki, tí tað var móti tí galdandi samveldissáttmála, og eingin semja var millum partarnar um at gera frávik frá honum. Eftir 1536 var Noregis ríki tí framvegis til, og Føroyar vóru ein partur av tí.

Tað fór heldur eingin broyting fram av markinum millum Noregi og Danmark tá arvaeinaveldislógin 1661 varð samtykt í hesum báðum ríkjum hvørt sær. Her góvu tegnar ríkisins, herundir vit, kongi allan myndugleika bæði til at geva lógir, og til at stýra og døma eftir teimum, men vit treytaðu okkum, at ríki okkara ikki skuldi limast sundur. Hetta varð eisini tikið upp aftur í tí kongslóg, sum er dagsett 14. november 1665. Nú høvdu vit bæði ein fólkarættarligan sáttmála sum segði, at tey innbornu í hvørjum ríkinum sær skuldu stýra, og eina statsrættarreglu, sum segði, at um ein partur av ríki okkara, t. d. Føroyar, skuldi býttast frá og leggjast saman við Danmark, so kravdist at íbúgvar ríkisins gjørdur eina nýggja samtykt, ið var eins máttmikil og tann arvaeinaveldislóg, sum vit høvdu samtykt í 1661.

Nakað verður gjørt burturúr, at vit í Føroyum ikki samtyktu hesa lóg fyrr enn árið eftir, í 1662. Men sum L.M.N. Aubert ger vart við í verki sínum um fólkarættarligu støðu Noríkis, og sum Castberg tekur undir við, so var veruliga samtyktin, sum var bindandi fyri alt Noregis ríki, gjørd á Akerhus tann 7. august 1661. Eisini teir partar av Noregis ríki, sum ikki vóru umboðaðir á hesum fundi, vóru bundnir av hesi samtykt, tí at ríkið var tað. Vit kunnu t.d. nevna, at Finnmarkin ikki var um-

boðað, men eingin hefur nakrantíð ivast í, at hendan samtykt var galdandi fyri hetta umráðið. Í analogi við hetta er samtyktin eisini galdandi fyri Grønland, sum síðan 1261 hevði verið ein partur av Noregis ríki. Fyri Ísland og okkum hevði samtyktin á Akerhus tí verið galdandi, sjálv um vit ikki høvdu fingið høvi til at svørja arvaeinaveldiseiðin heima hjá okkum sjálvum.

Tann kongslóg, sum skrivað varð út frá tí samtyktu arvaeinaveldislógini, og sum er dagfest tann 14. november 1665, nevndi heldur ikki við einum einasta orði nakað um, at partar av Noregis ella Danmarkar ríki høvdu nakra serstöðu. Har var bert endurtikið, at tjóðirnar sjálvbodnar høvdu givið kongi alt lóggevandi, úttinnandi og dømandi vald í hesum báðum ríkjum.

Støðan var nú tann, at vit høvdu ein sáttmála millum tvinni ríki um ein felags kong og eitt ávíst samstarv í uttanríkispolitikki. Fólkin í ríkjum báðum høvdu síðani givið kongi arvarætt og einaveldi í báðum ríkjum, men hendan seinna samtyktin var á einum lægri rættligum stigi enn tann fyrra.

Í 1814 var ein partur av Noregis ríki latin kongi av hondum. Ein annar partur var tað ikki, og í hesum parti vóru Føroyar. Tann sáttmáli, sum í Kiel var gjørdur 14. januar um hesa avhending, segði einki um, at kongslógin var avtikin, og var hon tí framvegis galdandi óbroytt, soleiðis at tað í grundlóg ríkjanna stóð, at talan var um tvinni ríki, og sostatt eisini um eitt mark millum hesi bæði ríki. Føroyar lógu tí framvegis uttanfyri danskt ríkismark.

Hetta vísti seg serliga á tann hátt, sum nýggjar lógir komu í gildi í Føroyum. Sum kunnugt høvdu vit givið kongi alt lóggávuveld. Hann kundi fyriskipa hesum á tann hátt, sum tað hóskaði honum. Tað, sum hann gjørði, var at geva lógir fyri Danmark. Síðan heimilaði hann embætismenn, sum hann hevði sett í Føroyum, til at seta tær donsku lógir, sum teir hildu vera hóskandi, í gildi í hesum parti av hinum ríki hansara. Hetta fór fram sambært Cancellie-Placat dagsett 23. Mart. (Resol. 13 Mart.) 1813, sum segði, „at Sorenskriveren paa Færøerne er tillagt Befaling, at holde overordentlige Ting i Syslerne til Publikation af Kgl. Anordninger, saasnant de ere ankomne der til Landet; naar han derimod formedels andre Embedsforretninger eller andet lovligt Forfald derfra forhindres, skal han være bemyndiget til at befuldmægtige Sysselmændene, enhver i sit Syssel, paa det sædvanlige Tingsted i 2de Vitterlighedsvidners Overværelse, at publicere Anordningerne, samt derover forfatte et skriftligt, saavel af Sysselmændene som Vidnerne underskrevet og forsejlet, Document, der snarest mueligt bliver at tilsende

Sorenskriveren, for i Archivet, som et Bilag til Justitsprotokollen, at opbevares.“

Henda áseting var nærri greinað við kongligari resolútiún frá 6. juni 1823 „hvorved det danske Kancelli bemyndiges til i Fremtiden, naar det enten efter Brevveksling med det kgl. Rentekammer eller med vedkommende Overøvrighed paa Færøerne maatte anses utvivlsomt, at en for Danmark udgiven almindelig Anordning sammesteds er anvendelig, da at foranstalte samme paa lovlige Maade bekendtgjort til Efterlevelse.“

Við hesum ásetingum er markið ikki flutt millum ríkin. Føroyar liggja uttanfyri danska ríkið; men við serstakari kunngerð kunnu vanligar lógir (tí tað merkir orðið anordningar um hetta mundið) setast í gildi her á lógligan hátt.

Nógv hefur verið lagt í, at Føroyar finga eitt umboð á ráðgevandi stættartinginum í Roskilde. Men sambært sáttmálanum frá 1450 kundi kongur, um hann ikki visti, hvussu hann skuldi stýra einum av ríkjum sínum, biðja tey, sum búðu í hinum ríkinum, um ráð, so finnast kundi fram til bestu loysn. Tað hevði tí verið sáttmálabrot, um føroyingar sýttu fyri at senda eitt slíkt ráðgevandi umboð, tá kongur bað um tað.

Tað sama ger seg galdandi fyri umboðanina á tí grundlógargevandi tinginum í 1848/49. Tann framvegis formliga einavaldandi kongurin visti ikki, hvussu stýrisskipanin skuldi vera framyvir, og hann bað um ráð hesum viðvíkjandi. Tá var ikki meir enn rimiligt, at umboð fyri hitt ríkið, sum galdandi grundlóg eisini var galdandi fyri, vóru biðin um at koma við sínum sjónarmiðum.

Men í hesum sambandi verður ført fram, at markið millum Føroyar og Danmark varð flutt soleiðis, at Føroyar gjørdust ein partur av tí danska ríkinum, við tað at tann grundlóg, sum var sett í gildi í Danmark, um ársskiptið 1849/50 varð lýst at galda í Føroyum.

Hetta er eitt áhugavert sjónarmið, sum ofta verður ført fram av londum, sum uttan stórvegis atlit til fólkarætt, lýsa partar av øðrum londum sum part av teirra eigna landi. Vanliga verður hesin framferðarháttur nevndur imperialisma, og hefur ikki so gott orð á sær í nútíðarsamfelagnum.

Tað er ikki neyðugt at viðgera so gjølla í hvønn mun hetta sjónarmið stríðir ímóti sáttmálanum frá 1450 og arvaeinaveldislógini. Tað áhuga-verda er, at grundlógin verður lýst í Føroyum av embætismonnum her sum ein vanlig lóg. Tað ber tí ikki til at siga, at hon ikki er galdandi, tí tað er hon. Men hon er av einum lægri rættligum stigi enn bæði

kongslógin, arvaeinaveldislógin og sáttmálin frá 1450. Kemur tað fyri, at tað, sum grundlógin sigur um eitt ávíst evni, stríðir ímóti ásetingum í hesum skjølum, so er tað grundlóg danaríkisins, sum má dvína her í Føroyum, júst tí at hon ikki er grundlóg okkara.

Hetta er ikki turt akademiskt fjas. Tað er nevnliga ótrúligt, at nakar kann koma til tað úrslit, at úrslitið av lýsingini av donsku grundlógini skuldi føra við sær, at markið hjá Danmarkar ríki var flutt soleiðis, at vit vóru innan fyri hetta mark. Sáttmálin frá 1450 sigur nevnliga, at tað eru vit innbornu, sum ráða í ríki okkara. Fyri at vit skuldu koma í tað danska ríkið, var minstakravið tí, at vit sjálvi viðgjørdu og samtyktu at hetta skuldi henda.

Harnæst skuldu vit trúð, at vit ið hvussu so er fingi eina kongliga resolutióin um, at vit skuldu koma inn í tað danska ríkið. Tann táverandi kongurin var ein av teimum fáu dønunum, sum hevði verið í Føroyum. Men spurningurin um at seta grundlógina í gildi í Føroyum hevur ikki verið fyri í statsráðnum, har øll týðningarmikil mál skuldu koma fyri sambært somu grundlóg.

Tað, sum hevur verið sagt í Føroyum, hevur tí verið, at mestsum einki skuldi broytast í viðurskiptunum millum Føroyar og Danmark, og tað áhugaverda er, at tað ber til hjá okkum at føra fram, at hetta hevur verið yvirhildið, tá talan hevur verið um stýrið av Føroyum í øllum tí tíðarskeiði, sum farið er síðani.

Føroyar gjørdust nevnliga ikki ein partur av tí danska ríkinum tá í 1850. Í tí danska ríkinum var tað ríkisdagurin og kongur, sum hevði tað lóggevandi valdið. Tá lógirnar vóru samtyktar, vórðu tær lýstar, og so vóru tær galdandi í øllum Danmarkar ríki.

Høvdu vit verið ein partur av hesum ríki, so høvdu vit beinanvegin fingið lóg um verndarskyldu, eins og vit í 1852 høvdu fingið ta lóg, sum tá var sett í gildi um at kongsjørðin skuldi seljast til festararnar fyri ein prís, sum var 25 ferðirnar leiguna.

Men einki av hesum hendi, tí í Føroyum var grundlóg okkara framvegis kongslógin, sum segði, at kongur hevði lóggávuvaldið, og her vóru tað tí embætismenn hansara, sum útintu tað. Teir vóru komandi og farandi, og tann maður, sum veruliga hevði skil á øllum her, var skrivarin hjá amtmanninum, og hann visti, hvat ið var galdandi Føroyum viðvíkjandi, nevnliga at eingin lóg kom í gildi her, uttan at sorin-skrivarin hevði umhugað, um hon var hóskandi. Tí hava vit eitt serstakt lóggávuvald í Føroyum, sum kongsins embætismenn útinna.

Við hesi heimild eru allar lógir settar í gildi í Føroyum. Kongslógin

frá 1665 er tí okkara grundlóg. Hværja ferð ein lóg verður sett í gildi, verður hetta gjørt við tí heimild, sum kongur fekk á Akerhus tann 7. august 1661.

Eins væl og kongur kann geva frá sær lóggávvaldið til embætismenn sínar, kann hann geva tað frá sær til fólkavald umboð.

Um so er at hetta sjónarmið verður lagt til grund fyri tí framløgu, sum verður givin um støðu okkara, so ber tað til at geva eina intellektuelt nøktandi frágreiðing.

Taka vit t.d. tað ógvuliga áhugaverda, sum verður viðgjørt um støðu okkara í árunum frá 1940-48. Siga vit, at tað, sum her hendi, var at fólkavald umboð teirra, sum búðu í Føroyum, fingi ein part av lóggjevandi og úttinnandi valdinum, men at tað var talan um eina delegatión av tí valdi, sum kongur hevði, so ber tað til at grundgeva, at løgtingið kundi verða sent til hús í september 1946, tí so var her talan um nakað, sum tann kongsútnevndi amtmaðurin kongsins vegna gjørdi.

Siga vit hinvegin, at talan er um, at Føroyar í hesum tíðarskeiði eru ein serstøk fólkarrættarlig eind, so er kongsins uppløysn av løgtinginum ein gerð, sum er farin fram uttan nakra sum helst lögfrøðiliga heimild. Tað er sera vandamikið at koma við slíkum pástandum, serliga tá vit út frá okkara sjónarmiði kunnu koma fram til minst nóg góð úrslit við at ganga eina leið, sum er vísindiliga fult forsvarlig.

Tað er einki til hindurs fyri at siga, at partar av grundlógini eru galdandi í Føroyum sum vanlig lóg, t.d. rættindaskráin. Hetta er jú ein fráboðan frá lóggávvaldi okkara – kongi – um at vit hava nøkur ávís rættindi, og tað kann hann sjálvandi geva okkum við tí heimild, sum vit hava givið honum at lóggeva.

Tað er tí eingin orsök til, at tað støðið, sum vit skulu gera okkara nýggja stýrisslag á, skal vera annað enn tann grundlóg, sum er galdandi, nevnliga kongslógin, við teimum lógum, sum eru settar í gildi her og ikki stríða ímóti teimum grundlógarásetingum og teimum ásetingum, sum vit hava í sáttmálanum frá 1450.